

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:4 • 2017

Vägen till den moderna familjen

PETER OLAUSSON*

Karlstads universitet

Johannes Daun, *Vägen till den moderna familjen: Fruktsamhet i den växande industristaden Borås cirka 1830–1930* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2016). 265 s.

Som många andra städer i Sverige har Borås rötter i stormaktstidens 1600-tal. Den utgjorde ett merkantilt centrum i den vida Sjuhäradsbygden med sin gårdfarihandel och sin med tiden allt viktigare hemvävning i förlagsform. Borås som stad förblev dock i demografiskt hänseende – i likhet med de flesta svenska landsortsstäder – en dvärg. Förändringen under senare delen av 1800-talet blev dramatisk, med en omfattande befolkningstillväxt kopplad till en industrialiseringsboom där 1870-talet utgjorde startdecennium. I sin avhandling gör Johannes Daun ett försök att förstå karaktären av förändringen och drivkrafterna bakom den, i ett spektrum från familj/hushåll till mer övergripande socioekonomiska kategorier, där också genusaspekten lyfts fram.

Som bokens titel antyder står det så kallade moderna familjemönstret i fokus för studien. Detta brukar karaktäriseras med att färre barn föds under en kortare period av äktenskapet och kvinnans fertila period. Daun konstaterar att vägen till detta moderna familjemönster enligt "tidiga uttolkare" (s. 2) förklarats närmast deterministiskt, som att det vore en naturlig följd av en samhällelig modernisering i stort och av en minskad dödlighet inom befolkningen. Daun kan med många andra visa att det knappast rört sig om en enkel lagbundenhet och att familjernas barnantal växlat över tid på ett mer komplicerat sätt. I många av de växande industristäderna växte i stället familjesterlekarna initialt, för att först senare minska och bli "moderna" till sin karaktär. Så är fallet på ett tydligt sätt i Borås. Daun har valt staden Borås som sitt studieobjekt för att på det sättet kunna angripa många olika aspek-

* Lektor i historia; fakultetsopponent

ter av problematiken kring fruktsamhet och familjebildning i en dynamisk period av förändring i det svenska samhället i stort. Hans undersökningsperiod specificeras till 1830–1930.

Källmaterial och kohorter

Johannes Dauns källmaterial utgörs av uppteckningar (som jag återkommer till), men framför allt av folkräkningar, aggregerad befolkningsstatistik och det rikt flödande kyrkoboksmaterialet för såväl Borås som ett hundratal andra församlingar i Västsverige av relevans för studien. Metodiskt sett har hans familjerekonstruktioner varit grundläggande. Det rör sig om sammanlagt cirka 600 familjer, motsvarande 3 400 individer, som Daun kartlagt vad gäller demografiska grunddata. De är fördelade över tre kohorter, baserade på tidpunkten för kvinnornas giftermål och första nedkomst: 1. 1831–1839 (80 familjer) 2. 1871–1880 (314 familjer) 3. 1905–1912, vissa år (185 familjer).

Daun kopplar valet av kohortperioder till såväl demografiska som näringsmässiga faktorer: det förindustriella, hantverksdominerade Borås; det snabbt industrialiserade Borås; det tidiga 1900-talets Borås, där industrin fortsatte att expandera samtidigt som ett annat, "modernt" familjemönster kan spåras. Han använder sina kohorter till en rad olika typer av demografiska delstudier. Det rör sig till exempel om giftermålsåldern för män och kvinnor likaväl som antalet barn och fördelningen av födda barn under loppet av ett äktenskap. Han tar upp diskussionen om familjeplaneringens roll och konstaterar, som många, om än inte alla, andra forskare, att en sådan förekomst i alla samhällen som varit möjliga att studera: det finns inga rimliga rent biologiska förklaringar till de fluktuationer i familjestorlekar och familjestrukturer som kan konstateras. Daun tydliggör förhållandet med många exempel och diskuterar på ett intressant sätt familjeplaneringens kollektiva respektive individuella regimer, något jag återkommer till nedan.

Sett över hela befolkningen kan Daun påvisa att kvinnorna i Borås i den första kohorten i medeltal fick 4,1 barn. Medeltalet steg till 5,4 under kohort 2 för att i kohort 3 gå ner till 3,4. "Med andra ord förändrades familjernas storlek i nästan lika stor utsträckning före som efter kohorten 1871–1880", konstaterar han (s. 78). I avhandlingen försöker han att förklara såväl uppgången som nedgången i familjestorleken genom att se till familjernas socioekonomiska tillhörighet likaväl som till deras migrationsmönster. De riktigt stora familjerna inom kohort 2 tillhörde kategorin arbetare, alldeles särskilt den underkategori som innefattade arbetskarlar med flera okvalificerade yrken. I början av 1900-talet (kohort 3) var det i stället hantverkarfamiljerna som i medeltal hade flest barn.

I delstudien över flyttningsmönster framstår de familjer, där kvinnorna var inflyttade från den omkringliggande landsbygden som särskilt barn-

rika under 1870-talet. Den skillnaden var mer marginell under 1900-talets början. Daun kan däremot påvisa att familjer där både man och hustru var uppvuxna i stadsmiljö i större utsträckning hade en "modern" struktur. Den geografiska parametern land-stad hade alltså betydelse i det demografiska sammanhanget.

Växlande trender inom olika sociala kategorier

Avhandlingen kan alltså på ett handfast sätt dokumentera den demografiska fertilitetstransitionens olika faser, så som den gestaltade sig i den växande industristadens miljö. Undersökningen kompareras med flera tidigare studier avseende både städer och landsbygd (Sundsvall, Uppsala, Västerås, Linköping, Halland, södra Dalsland, Norrbotten, Klövsjö/Rätan etcetera), även utanför Sveriges gränser – om än Daun hade kunnat vara mer frikostig med kopplingarna till den internationella forskningen på området i sina analyser. Grunddragen som tecknas är knappast sensationellt annorlunda mot vad vi tidigare fått kunskap om, men hans försök att förklara familjeplaneringens grunder går längre än många av hans företrädare inom forskningsfältet.

Daun avvisar förklaringsmodellerna som fokuserar på familjeplaneringen som "nedsipprig" från en borgerlig samhällselit till allt större delar av befolkningen, med motiveringen att han empiriskt kan belägga växlande trender inom olika sociala kategorier under undersökningsperioden. Han tar i stället och diskuterar två aspekter av vikt för utvecklingen: för det första, familjeekonomi kopplat till samhällets arbetsvillkor, för det andra, kulturella traditionsfaktorer. I det senare fallet pekar han på att ett mönster med stora barnfamiljer i kringliggande hemvävarlandsbygd verkar ha överförts till den växande industristaden Borås i samband med att människor flyttade in och bildade stommen i arbetarkollektivet. De normer om familjeliv som män och kvinnor vuxit upp med torde de ha fört med sig när de blivit stadsbor, resonerar Daun. När den urbana identiteten blivit stadfast till det tidiga 1900-talet för många arbetarfamiljer har också kopplingen till äldre tiders landsbygdsnorm blivit svagare – och mottagligheten för en "modern" familjeplanering större. Det är här den tidigare refererade skillnaden mellan kollektiv och individuell familjeplanering kommer in: släkt och nabolag ersätts allt mer av storsamhället som grund för mäns och kvinnors överväganden när det gäller planeringen av familjen och livet tillsammans.

Johannes Daun gör också tydligt att han ser en klar rationalitet i de växlande regimernas familjeideal, så som det återspeglas i barnantal och barnfrekvens. Genom att analysera äldre undersökningar av hushållsekonomi – i olika delar av Sverige och inte distinkt avseende Borås – under 1800-talets slut och 1900-talets början drar han slutsatsen att familjernas reallöneinkomster i gemen ökade och därigenom också möjligheterna till ett val, där

större resurser kunde läggas på färre barn. Barn kunde med andra ord ses som investeringsobjekt för en bättre framtid och inte enbart som trygghetsfaktorer för föräldragenerationens ålderdomsförsörjning. Den goda tillgången på arbete för barn och ungdomar i en industriell tillväxtperiod, som sakligt kunde motivera valet att ha många barn, avlöstes av en skötsamhetsregim inom arbetargrupperna i början av 1900-talet där familjer med färre barn kom att utgöra en del av det moderna projektet.

Diskussion och slutomdöme

Johannes Dauns avhandling är välskriven och präglad av ett gott vetenskapligt hantverkskunnande. Historisk demografi är ett ämnesområde med stort allmänintresse som dock kan vara svår att begripliggöra utanför den inre forskarkretsen. Daun klarar av att skriva enkelt kring komplicerade frågor och att föra framställningen logiskt vidare utifrån de resultat han presenterar i diagram och resonande löptext. De slutsatser han drar är väl motiverade i ofta klokt nyanserade resonemang. Plumparna i protokollet är förekomsten av värdeomdömen som "väldig", "skyhög" etcetera i diskussionen kring demografiska förhållanden, utan att dessa alltid visar sig ha full täckning i jämförelse med resultaten i andra refererade undersökningar.

Något kan man undra över när det gäller Dauns källurval. Som jag nämnde inledningsvis har han framför allt använt sig av folkbokföringsmaterialet, men också av uppteckningar. Det rör sig framför allt om material härrörande från olika kategorier av arbetare, insamlade och i urval presenterade av Nordiska museet. Citat ur uppteckningarna återkommer i avhandlingen för att konkretisera framställningen. Som sådana fungerar de, men något djupare resonemang om vad källorna står för och därmed egentligen kan berätta får vi inte. Berättelsebrottstyckenas bärkraft provas inte systematiskt och hamnar därmed apart i förhållande till den minutiösa genomgången av det rent demografiska materialet. Med tanke på den roll som Daun tillskriver skilda materiella förhållanden är det också aningen förvånande att han inte undersökt möjligheten till en konkret belysning av boendeförhållanden, samhälleligt familjeunderstöd med flera faktorer genom de rika arkivbestånden vid Stadsarkivet i Borås. Det är naturligtvis inte säkert att det spåret lett till större visshet kring de slutsatser han redan dragit – men att inte pröva möjligheten känns aningen egendomligt.

I texten ovan har jag medvetet satt det moderna inom citattecken. Det finns anledning till det genom de intressanta iakttagelser som Johannes Daun gör om framväxten av det som kallas just den "moderna" familjen. Moderniteten i sammanhanget kopplas ofta samman med en medveten familjeplanering som genomsyrar allt större delar av en befolkning och resulterar i familjer med få barn – som man satsar allt större resurser på,

inom familjen lika väl som genom samhällets åtgärder. Att det rör sig om en viktig och under 1900-talet relativt bestående förändring råder det inget tvivel om. Däremot tydliggör Daun att dels familjeplanering som fenomen inte är något nödvändigtvis "modernt", dels utvecklingen har skiftat flera gånger också under 1800-talet. Trenderna har dessutom sett olika ut inom olika socioekonomiska grupper. Rationalitet och (oreflektad?) tradition har funnits som parallella tankespår, åtminstone om man ser till staden Borås under undersökningsperioden 1830–1930. Det "moderna" är därmed inte nödvändigtvis endast knutet till ett begynnande 1900-tal och ett svenskt folkhem i vardande.

Sammantaget är Johannes Daun att gratulera till en välskriven, idérisk och såväl empiriskt som analytiskt värdefull avhandling inom ett viktigt historiskt forskningsfält.